

Vem är experten bland oss? Om oss, dom – och de andra

Mia Liinason, doktorand i genusvetenskap

Kan man hävda att expertis och demokrati går ihop? Eller, tydligare uttryckt: går det att producera vetenskap med en politisk övertygelse? För inte så länge sedan skulle man ha svarat ett bestämt nej på den frågan, med hänvisning till föreställningen att vetenskaplig produktion var en neutral verksamhet, där en objektiv forskare systematiskt redogjorde för sitt sökande efter sanningen. Nu har det dock gått ett antal år sedan kritiken mot tron på sanningssökaren och den neutrala och objektiva forskaren började uttryckas, från så skilda discipliner som filosofi, sociologi, idéhistoria och litteraturvetenskap. Då var det bland annat Jaques Derrida, Dorothy Smith, Michel Foucault och Roland Barthes – för att nämna några av de mest välkända kritikerna – som vände sin undersökande blick mot de etablerade föreställningarna om ”objektivitet”. Dessa och andra kritiska röster kom under den senare delen av 1900-talet att bli startskottet för vad som skulle omnämnas som postmodernism. För vetenskapssamhället i allmänhet riktade sig denna postmoderna kritik bland annat in sig mot föreställningar om hur kunskap produceras, om neutrala forskningsmetoder och tekniker, ja, på det hela taget mot rådande föreställningar om förnuftet.

Som starka drivkrafter bakom denna ”förnuftets kris” stod inte minst många feministiska forskare, som under sina studieår gång efter gång fått uppleva frånvaron av kvinnliga forskare och deras upptäckter i läroböcker, lexikon, vetenskapliga artiklar, böcker, rapporter etc. För vissa kvinnliga forskare kom dessa insikter att bli startskottet för vad som kallas feministisk kunskapsteori. Här uppfattades den politiska övertygelsen som en grundsten för själva den vetenskapliga produktionen och särskilt då viljan att med sin forskning åstadkomma frigörelse från förtryck. Samtidigt som kvinnliga forskare strävade efter att erkännas som experter, började femi-

nistiska kunskapsteoretiker formulera frågor om forskarens medverkan i forskningsprocessen, om relationen mellan forskare och forskningsobjekt, om det omgivande sammanhangets roll – frågor som i allt fokuserade på vikten av att bedriva en etiskt ansvarstagande forskning. Redaktörerna Linda Alcoff och Elizabeth Potter ger en god beskrivning av kampen för erkännande i följande citat, hämtat från introduktionskapitlet till boken *Feminist Epistemologies* (1993):

Historien om feministisk epistemologi är i sig själv berättelsen om kollisionen mellan den feministiska övertygelsen att ge kvinnors förståelse av världen berättigande och den traditionella filosofiska övertygelsen där varierande uppfattningar om kunskap – positivistiska, postpositivistiska och andra – konstant har underminerat kvinnors kunskapsanspråk. (min översättning)

Idag är feministisk kunskapsteori ett stort fält inom genusvetenskaplig forskning, vars frågor om etik och metoder har kommit att växa till centrala områden inom feministisk kunskapsproduktion. I den här artikeln kommer jag inledningsvis att redovisa några tongivande tankegångar inom feministisk kunskapsteori, för att sedan diskutera hur kunskap, kulturer och politik samverkar. Slutligen betonar jag vikten av att explicitgöra de relationer av makt man som forskare ingår i när man sysslar med vetenskapsproduktion.

1977 lanserade Dorothy Smith sina slutsatser om att forskning alltid bottenar i forskarens personliga och vardagliga erfarenheter; tankegångar som skulle komma att bli mycket betydelsefulla för feministiska forskare. Hennes idéer går i korthet ut på att mina erfarenheter begränsar och berikar mig som forskare. Vissa personliga erfarenheter, som exempelvis samarbetet mellan professorn och hans/hennes studenter, har länge varit erkända som betydelsefulla, medan andra personliga erfarenheter har ansetts som oviktiga.

Men det är ändå troligt att anta att exempelvis mina erfarenheter som mamma till tre små barn som varje dag ska ha frukost och rena kläder, som ska följas till dagis och skola och få middag på kvällen – för att inte tala om all den uppmärksamhet de behöver – påverkar mig som forskare. Det påverkar mig när det gäller min forsknings yttre omständigheter, som till exempel mina arbetstider, då jag arbetar mellan klockan 21 och midnatt

nästan varje kväll. Men det påverkar mig också när det gäller mer innehållsliga aspekter av min forskning, där en uppmärksamhet på detaljer och en snabb associationsförmåga åtminstone delvis kan tänkas vara ett resultat av min erfarenhet som småbarnsförälder.

De feministiska forskare som utvecklade och finslipade Dorothy Smiths idéer var många. Från att till en början ha varit fokuserad på den vita, inte sällan amerikanska, medelklasskvinnans villkor kom emellertid den feministiska forskningen att bli alltmer fokuserad på grupper med andra sociala erfarenheter, än den som majoritetskulturen inom forskarvärlden hade. Att inse att ens personliga erfarenheter ligger till grund för sin forskning, innebär ju inte nödvändigtvis att man också ska låta sin forskning begränsas av sina personliga erfarenheter. Under 80- och 90-talen kom därmed medvetenheten om alla möjliga olikheter att växa och den feministiska forskningen sysselsatte sig alltmer med frågor om hur man ska kunna hantera flerfaldiga förtryck, som exempelvis kön, klass, etnicitet, sexuell läggning osv.

Dessa insikter ställde nya krav på forskaren. För hur ska man hantera en tonårig invandrartjejs erfarenheter av att ständigt bli misstänkt för att snatta när hon går in i en affär som säljer smink och hårspännen? Att butiksinnehavarna tror att hon ska snatta är då resultatet av inte bara en, utan flera samverkande fördomsfulla uppfattningar. Frågor som denna, där vårt sätt att uppmärksamma olika och korsvist interagerande mönster av förtryck problematiserades och formligen exploderade i den svenska debatten i början av 2000-talet, när begreppet *intersektionalitet* introducerades. Ett begrepp som används för att synliggöra förekomsten av interagerande former av förtryck. Ursprungligen lanserades det av den amerikanska juristen Kimberlé Crenshaw vars forskning under början av 90-talet fokuserade på korsande och interagerande former av diskriminering, om just genus och etnicitet.

Begreppet intersektionalitet riktar in sig på en samverkan mellan olika förtrycksordningar, men det räcker med att kasta en blick på dagens moderna samhälle för att inse att vi ständigt sysslar med den här typen av frågor – det vill säga, frågor om hur kulturer och politik interagerar i världen. Det sker genom på samma gång världsomspännande och lokalt konstruerade aktualiteter, som exempelvis debatten omkring förbud mot slöja på allmänna platser, det växande antalet högerextrema partier i Europa,

kriget mellan Israel och Libanon som i skrivande stund håller andan under ett bräckligt dygnslågt eldupphör – för att bara nämna några välkända exempel på hur politik och kulturer interagerar i människors dagliga liv. Därmed följer också behovet av ett ramverk för hur frågor om hur kulturer och politik samverkar i den kunskapsökande processen.

Begreppen *kultur* och *politik* är öppna och omdiskuterade begrepp. Antropologen William H. Sewell har gjort en distinktion mellan *kultur* som en abstrakt analytisk kategori, och *kultur* som en konkret och avgränsad värld av ”tro och praktiker”. I denna artikel kommer jag huvudsakligen att använda *kultur* i den senare betydelsen, och menar därmed kultur i bemärkelsen ’västerländsk kultur’, ’amerikansk kultur’, ’ungdomskultur’ osv. Kulturella praktiker av detta slag är i sin tur koncentrerade kring institutioner med makt, uppbyggda av organisationer, stater, religioner, företag osv.

När det gäller begreppet *politik*, har jag inspirerats av filosofen och den feministiska forskaren Chantal Mouffes tankar på området och så även av hennes distinktion mellan *politik* och *det politiska*, från boken *On the political* (2005):

Med ’det politiska’ menar jag den dimension av antagonism, som jag anser är konstituerande för mänskliga samhällen, medan jag med ’politik’ menar den uppsättning praktiker och institutioner genom vilka ordning skapas, i den kontext av konflikter, genererade av det politiska, som organiserar mänsklig samvaro. (min översättning)

Den praktiska dimensionen av *politik* utspelar sig på en konkret, verklig nivå, och kan kontrasteras mot olika sorts politiska praktiker – deliberativ politik, en kommunikativt demokratisk politik osv. *Det politiska* är i sin tur en teoretiskt definierad kategori, abstraherad ur den komplexa verkligheten. I detta avseende kan *det politiska* uppfattas i kontrast till vad som inte är politiskt: *det ekonomiska*, *det kulturella*, *det sociala* osv. Det är dock betydelsefullt att just forskare reflekterar över de maktrelationer som skapas eller reproduceras genom den forskning som han/hon producerar. Vetenskapliga resultat kan alltid användas av företag eller organisationer med makt över många människors liv. Därför måste forskning också bedrivas med ett etiskt ansvarstagande, uttalat i såväl den empiriska som i den analytiska processen – en diskussion som jag återkommer till längre fram i denna artikel.

Det är viktigt att göra en korrekt analys av de samverkande dimensioner av kulturer, politik och makt som omgärdar den vetenskapliga undersökningen. Risken är annars att normer eller dolda maktrelationer fortsätter att reproducera förtryck, istället för att bidra till dess upplösning. Tänk er följande scenario: polisen ska utreda misstankar om ett brott där ord står mot ord; två män anklagar varandra för att ha begått ett våldsbrott mot en kvinna. Den ena mannen är flickans pappa och har invandrat från, säg, Irak medan den andre är hennes man, född och uppvuxen i Sverige. I dagens Sverige finns en utbredd och otrevlig föreställning om att män från länder i mellanöstern är mer våldsamma än svenska män samt att de är mer benägna att med vilka medel som helst försvara och skydda familjens heder. Mot bakgrund av dessa föreställningar, är det inte otroligt att polisen har lättare att tro och därmed ha en tendens att tolka männens utsagor utifrån en förståelse som bekräftar just denna föreställning. Att liknande diskriminering faktiskt sker, visar en utredning som nyligen publicerades på regeringens hemsida, framtagen under ledning av Masoud Kamali (SOU 2006:73 *Den segregeringande integrationen – om social sammanhållning och dess hinder*). I en analys som inte uppmärksammar maktrelationer och samverkande förtrycksordningar, riskerar strävan att komma tillrätta med våld mot kvinnor, som ju är en sorts förtryck, att bidra till en annat sorts förtryck – som polisen faktiskt gör i mitt exempel ovan, genom sina dolda rasistiskt influerade föreställningar om etnicitet, våld och maskulinitet.

Feministiska forskare är mycket medvetna om det faktum att forskare besitter makt. Men att även forskarens maktposition kan förskjutas, ja, till och med elimineras var något som jag blev medveten om när jag läste ett nummer av den amerikanska genusvetenskapliga tidskriften *Signs* från sommaren 2005. Här redogör några forskare för sina erfarenheter av att bedriva forskning inom uteslutande manliga miljöer. I en artikel beskriver Sabine Grenz när hon intervjuade torskar och om hur maktrelationerna i det närmaste blev ombytta, då hon av en man blev hon tillsagd att bära en kort kjol, av en annan man fick frågor om han fick kyssa hennes fötter, av en tredje fick höra om hans sexuella fantasier etc. I samma nummer av *Signs*, beskriver forskarna Verta Taylor och Leila Rupp om deras erfarenheter av att studera drag queens. Under tiden som de gjorde sina undersökningar, fick de stå ut med att bli omnämnda som ”the pussy lickers”, eller ”the professors of lesbian love”, eller att bli uppbyggda till scenen och

ombedda att säga ”I love to lick pussy”. Efter en tid framstod det emellertid tydligt för forskarna att detta var ett sätt för de studerade att förskjuta maktpositionerna, alltmedan forskarna – som båda är respekterade professorer – gick med på att förnedra sig, för att få de forskningsresultat som var så viktiga för dem.

Den produktion av texter som reflekterar över etiska effekter inom feministisk forskning är enorm. Inom feministisk kunskapsteori fokuserar man på hur man ska gå tillväga för att producera kunskap som inte bidrar till att öka förtryck – forskning som ger ”de andra” röst – eller som lyfter fram deras röster. En sådan ambition griper in i varje led av forskningsprocessen – från formulerandet av de första premisserna, till de slutsatser som dras ur argumentationen, för att inte tala om de villkor som ställs på insamlandet av det empiriska materialet och forskarens metoder. Därför är det heller inte konstigt att feministiska forskare fortsätter att ställa sig frågan hur en feministisk forskare ska göra. Kanske är det till och med så, att varje enskild forskare *måste* göra ett seriöst försök att svara på den frågan, för att komma till klarhet i hur man kan ska explicitgöra de dolda maktrelationer som upprättas mellan sig själv och andra.

För att kunna hantera makt i en vetenskaplig undersökning, anser jag emellertid att det krävs en distinktion mellan två olika sorters *makt* – mellan *makt* som befinner sig på en empirisk nivå, och *makt* på en analytisk nivå. På den empiriska nivån uppfattar jag *makt* som de mönster av överlägsenhet/underlägsenhet som visualiseras och kommer till uttryck i det konkreta, praktiska livet, och som är möjliga att peka ut i forskarens empiriska material. Förekomsten av *makt* på en analytisk nivå är svårare att fånga, men lika fullt viktig att explicit peka ut i forskningsprocessen. Outtalade maktrelationer kan skapa problem och reproducera diskriminering därför att en förgivettagen norm skapar grogrund för diskriminering av olika slag. Därför vill jag återintroducera en norm i feministisk forskning, som varken ska uppfattas som en bas eller grund för forskning. Istället, menar jag, bör man uppfatta normen som ett mål vi strävar mot, som en regulativ idé. Om vår strävan är att överbrygga klyftor, snarare än fördjupa dem, tror jag att denna normativa strävan skulle kunna ge rum för fler röster och en kommunikation som präglas av ömsesidig respekt. En sådan norm borde också kunna ta ställning i frågan om hur politik, kulturer och kunskap interagerar och påverkar varandra.

Det erkännande av olikheter som nu länge har ansetts centralt hos många feministiska forskare riskerar dock att cementera olikheterna mellan olika grupper av folk. Det finns till och med de som menar att denna strävan att ge ”de andra” röst har gått för långt, att den har blivit så respektfull att olikheterna mellan oss riskerar att fördjupas och cementeras. En av dessa kritiker är Chantal Mouffe, som i sin senaste bok skriver om hur man ska kunna hantera det stora gap som finns mellan ”oss” och ”dem”. Hon anser att vi måste förändra vårt sätt att konstruera ”dem”. Istället för att betrakta ”dem” som en fiende, menar hon att vi bör betrakta ”de andra” som några vars rätt att uttrycka sina åsikter vi försvarar och hon skiljer mellan *antagonism*, kampen mellan fiender, och *agonism*, kampen mellan motståndare. Det är en mycket viktig distinktion, eftersom det är först genom synen på den andre som en motspelare som det blir möjligt att skapa en ”legitim” motståndare. Ett komplext samhälle kräver att komplexiteten synliggörs, menar Mouffe som för övrigt hävdar att konsensus bara är ett annat ord för exkludering. I samma anda uppmanar hon också till mindre enighet och ett livligare debattklimat.

Mouffes politiska filosofi är mycket intressant och även en smula befriande – inte minst för det politiska samtalet i vårt samhälle. Hennes resonemang leder också till långtgående konsekvenser för forskaren, då den forskare som undersöker individuella livsöden också måste vara beredd att ta tillvara det unika i varje enskild människas historia – utan att för den skull avsäga sig sina egna ståndpunkter. Uppmaningen till debatt kring olikheter förenar den feministiska politiska övertygelsen med den kunskapssökande forskarens strävan, i önskan att erkänna uniciteten hos enskilda individer. När vetenskapen utgår från människors vardagsliv tar den sin startpunkt i den verklighet där individen är expert, lokaliserad i en viss tid och placerad i en särskild kultur. Då kan också feminismens politiska övertygelse omsättas i vetenskapen, genom ett erkännande av pluralitet och komplexitet där det blir möjligt att på samma gång dra generaliserbara slutsatser och ge röst åt de livshistorier och unika berättelser som tillhör varje enskild individ.

